

miştir. Divanyolu'nda II. Mahmud Türbesi'nin yakınında iki bölümlü bir sarnıç (XIX. yüzyıl ilk yarısı) mevcuttur. Son devirde inşa edilen bazı binaların altında sarnıçlar yapılmıştır. Bugün Çağaloğlu'nda İstanbul Kız Lisesi olarak kullanılan yapının altında iki bölümden oluşan ve kemerli açıklıklarla birbirine bağlanan, üzeri tonoz örtülü bir sarnıç (XIX. yüzyıl) tesbit edilmiştir. Aynı şekilde Sultanahmet'te son yıllarda kazısı yapılan Eski Adliye Sarayı binasının altından dikdörtgen planlı ve aynalı tonoz örtülü iki sarnıç (XIX. yüzyıl) ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca şehirdeki pek çok çeşmenin arkasında sarnıç niteliğinde birer küçük su haznesi mevcuttur. İstanbul'da sık sık çıkan ve ahşap yapıların çokluğu sebebiyle geniş alanları harabeye çeviren yangınların etkisini azaltmak için XVIII ve XIX. yüzyıllarda başta camilerin dış avluları olmak üzere semtin uygun bir yerinde su depolamak amacıyla yangın havuzları inşa edilmiştir. Bunlar sarnıçların bir türü olan açık su toplama havuzları gibi olup kare veya dikdörtgen planlıdır. Fâtih, Sultan Ahmed, Çinili ve Ayazma camilerinin avlularında bu dönemden kalma yangın havuzları günümüze ulaşmıştır. Lâleli Camii avlusunda benzer şekilde bir yangın havuzu inşa edilmişken daha sonra yıktırılmıştır. Sirkeci ile Gülhane arasında Aydınoğlu Tekkesi karşısında Sûr-ı Sultânî'ye bitişik olarak yapılan böyle bir yangın havuzu mevcuttur. Kastamonu'da 1924 yılından sonra benzer tipte iki yangın havuzu inşa edilmiş olup bunlardan bir tanesi günümüze ulaşmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Konyalı, *Konya Tarihi*, s. 1095-1097; a.mlf., *Alanya (Alâiyye)*, İstanbul 1946, s. 201, 318-319; Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, s. 77, 191, 208; Naci Yüngül, *Taksim Suyu Tesisleri*, İstanbul 1957, s. 41; Oral Onur,

Edirne Su Kültürü, İstanbul 1978, s. 23, 40, 61-62; Osman Özyurt, *Konya ve Çevresindeki Tarihi Su Sarnıçları* (yüksek lisans tezi, 1988), SÜ Fen Bilimleri Enstitüsü; M. Oluş Arık, "Alanya İçkale Kazıları", Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı, Konya 1993, s. 17-18; Kemal Kutgün Eyüpgiller, *Bir Kent Tarihi Kastamonu*, İstanbul 1999, s. 176; M. Kâzım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları* (haz. Celal Kolay), İstanbul 1999, tür.yer.; Mustafa Denktaş, *Kayseri'deki Tarihi Su Yapıları*, Kayseri 2000, s. 13; Yılmaz Önge, "Antalya Çevresinde Türklerin Yaptığı Eski Su Sarnıçları", *Arkitekt*, sy. 325, İstanbul 1967, s. 24-26; Semavi Eyice, "Kale", *DİA*, XXIV, 235.

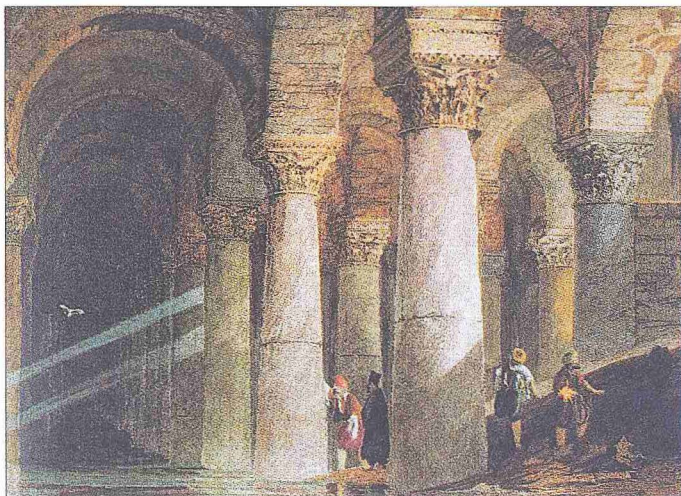
AHMET VEFA ÇOBANOĞLU

İstanbul'da Osmanlı Öncesi Döneme Ait Sarnıçlar. Eski Roma ve Bizans döneminden kalma en muhteşem sarnıçları barındıran İstanbul'daki açık sarnıçların örneklerinden biri, I. Anastasios'un (491-518) yaptırdığı Fâtih-Altımermer'deki Mokios Sarnıcı'dır. 170 × 147 m. boyutlarındaki dikdörtgen planlı bu yapı 6 m. duvar kalınlığına ve 12 m. derinliğe sahiptir. 421 yılında inşa edilen Karagümrük'teki Aetos Sarnıcı 244 × 85 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir su toplama havuzudur. Yavuzselim'de 459'da yapılan Aspar Sarnıcı kenarları 152 m. olan kare planlı, 11 m. derinliğinde bir haznedir. Bakırköy'de Fil damı denilen açık sarnıç 127 × 76 m. boyutlarında dikdörtgen planlı ve duvarlarının yüksekliği 10 metreyi aşan bir yapıdır.

İstanbul'un en büyük kapalı sarnıcı VI. yüzyılın ortalarına ait Bazilika Sarnıcı'dır (Yerebatan Sarayı). 140 × 65 m. boyutlarındaki sarnıcın tonoz örtüsü 336 sütunla taşınır. Şehrin ikinci büyük kapalı sarnıcı olan, Konstantinos devrine ait Filoksenus Sarnıcı (Binbirdirek) 64 × 57 m. ölçüsünde 224 sütunlu bir sarnıçtır. Bir başka büyük Bizans sarnıcı Fâtih Camii'nin doğusunda külliye'nin Karadeniz Ortakurşun-

lu ve Başkurşunlu medreselerinin altındadır. Bir kısmı yıkık olduğundan tamamı hakkında fikir edinilemeyen bu sarnıç kalın gövdeli kırk üç sütunla büyük bir yapının mahzenini oluştuyordu. Fâtih'te Büyükköylükçü Yokuşu Sarnıcı 26,80 × 21 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir alt yapıyken sarnıca çevrilmiştir. Üst örtüsünü otuz beş kubbeli tonoz teşkil eder. Etmeydanı Sarnıcı (Ortaçeşme Mahzeni) dikdörtgen planlı on altı tuğla kubbeyle örtülü dokuz sütunlu bir sarnıçtır. Fâtih'te Kambur Mustafa Paşa Camii (Yayla Camii) altındaki sarnıç 23,60 × 12,20 m. ölçülerinde dikdörtgen planlı bir yapıdır. Beşerden iki sıra halindeki on kırmızı granit sütun mekânı üç nefe böler. Saraçhane'deki IX-XI. yüzyıllara ait Atpazarı Sarnıcı'nın kilise alt yapısı olduğu bellidir. Mahzen 32,25 × 16,70 m. boyutlarındadır. Tavanı sekizlerli iki sıra sütun ve iki pâyeye desteklenir. Unkapanı Manifaturacılar Çarşısı'nın içindeki dokuz sütunlu küçük sarnıç da bir alt yapı olmalıdır. Pantokrator Manastırı Sarnıcı 50 × 18 m. boyutlarındadır. Yedi sütunluk iki destek sırasına sahip bu sarnıcın üzerine Piri Mehmed Paşa'nın Soğukkuyu Mescidi yapılmıştır. Cibali Kadir Has Üniversitesi (eski Tütün Fabrikası) altındaki Seferikos Sarnıcı 540 m²'lik bir alanı kaplar. Üzeri kırk sekiz sütunun taşıdığı yirmi dört kubbeyle örtülüdür. VII-VIII. yüzyıllara tarihlenen bu sarnıcın su künkleri günümüze sağlam ulaşmıştır. Çemberlitaş Öğrenci Yurdu altındaki VIII. yüzyıla tarihlenen Fazlıpaşa Dizdariye Sarnıcı 6,60 × 4,52 m. boyutlarında dikdörtgen planlı dört sütunlu bir yapıdır. Çarşıkapı Dîvânîlî Sokağı Sarnıcı düzgün dikdörtgen planlı, 24 × 16,70 m. ölçüsündedir. Dörderli altı granit sütun sırasının taşıdığı yükü hafifletmek için destekler tuğla zarflar içine alınmıştır. Eminönü Belediyesi binası altındaki Şerefiye Sarnıcı 42,5 × 25 m. ölçüsünde, sekizlerli dört sütun sırasının beş nef oluşturduğu otuz iki sütunlu bir yapıdır.

Emprovize sarnıçların en gösterişlisi Lâleli Myralaion Manastırı kompleksi içinde yer alan 30 m. çapındaki daire şekilli sarnıçtır. X. yüzyıla ait olan manastırın yakınındaki Roma yapısı, yetmiş kadar sütunla desteklenen tuğla kubbeciklerle örtülerek sarnıca dönüştürülmüştür. Manastır sarnıçları içinde en eskisi (462-463 tarihli) Yedikule Studios Manastırı Sarnıcı'dır. Kilisenin güney duvarına bitişik konumdaki bu sarnıç 18,60 × 16,65 m. ölçüsünde yirmi dört sütunlu bir yapıdır. Draman Pammakaristos Manastırı altında on altı

XIX. yüzyılın ilk yarısında Yerebatan Sarayı'nın içini gösteren gravür (R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of Asia Minor*, London 1839, I, lv. 46)

destekli bir sarnıç bulunur. Edirnekapi Khora Manastırı, Zeyrek Pantepoptes Manastırı'nın da aynı tipte sarnıçları vardır. Bu tipteki bir başka yapı Sarayburnu Mangana Sarayı içinde, bir diğeri Çağaloğlu Cemal Nadir sokağındadır. Sultanahmet Meydanı'nda Hipodrom'un güney bölümündeki kavisli kısmın altındaki mekânlar da sarnıca dönüştürülmüştür.

Sur dışındaki Bizans sarnıçlarından Galata'da Kanser Araştırma Merkezi'nin bulunduğu yerdeki IV-V. yüzyıllara ait sarnıç yok edilmiştir. Baltalımanlı'daki bir manastıra ait olması muhtemel sarnıç 28,40 × 15,20 m. boyutlarında dikdörtgen planlı bir yapıydı. Beylerbeyi, Kadıköy, Merdivenköy, Pendik ve Bayramoğlu'nda Bizans sarnıçları vardır. Sur içindeki imparatorluk saraylarının yanı sıra Küçükçekmece, Bakırköy, Fenerbahçe, Küçükyalı (Brias), Samandıra sayfiye saraylarında da mutlaka sarnıç vardı. Aynı şekilde kale içleri, ileri karakol durumundaki hisarların hepsinde sarnıçlar tesis edilmesine, bu noktalar seçilirken istihkâmın stratejik konumunun yanı sıra su kaynağının bulunduğu yerde kurulmasına özen gösterilirdi.

İstanbul'da Bizans sarnıçlarının bir kısmı şehir Osmanlılar'ın eline geçmeden âtil duruma gelmiş, bir kısmı bağ bahçe olmuştur. Fetih sonrası bunlardan kısmen yararlanılmıştır. Çünkü sağlam durumdaki kullanılabilir sarnıçların sayısı azdı ve birçoğu sağlık açısından sakıncalıydı. Bu sarnıçlardan bir kısmı onarılmadan, bir kısmı tamir edilerek kullanılmıştır. Aslı görevine uygun biçimde yararlanılan sarnıçlar, üzerine inşa edildikleri konutların su deposu olmuştur. Binbirdirek Sarnıcı'nın üzerine XV. yüzyılda Tayyazâde Konağı, XVII. yüzyılda Fazlı Paşa Konağı yapılmıştır. Çirçir'daki Atpazarı Sarnıcı da bir alt yapıydı. Fatih Büyüktoklukçu Yokuşu Sarnıcı'nın üzerine Râşid Efendi Konağı inşa edilmiştir. Karagümrük'te İpekbodrumu Sarnıcı'nın üzerinde 1919 Selmatomruk yangınında yanan Cin Ali Köşkü bulunuyordu. Bazı cami ve mescidlerin de Bizans sarnıçları üzerine inşa edildiği görülür. Bunlardan biri Etmeydanı'ndaki Orta Camii'dir. Fatih'te Kambur Mustafa Paşa Camii (Yayla Camii), aynı şekilde Mahzen-i Kebîr denilen sarnıcın üzerine Bağdat Valisi Mustafa Paşa tarafından XVII. yüzyıl ortasında yapılmıştır. Bazilikalı Sarnıcı'nın üzerine Fâtih Sultan Mehmed devrinde Şatırbaşı Mehmed Ağa Üskübiye Mescidi'ni inşa ettirmiş, XIX. yüzyılın ortalarında Sahafılar Şeyhîzâde Esad Efendi'nin konağıyla kütüphanesi yapılmıştır.

Bir kısmı iplikçi atölyesi veya yorgancı olarak kullanılan içi boş durumdaki sarnıçlar yaz mevsiminde serin bir çalışma mekânıydı ve ipek ipliğinin kurumadan bükülmesi için uygun bir ortam oluşturmazdı. İçinde XV-XIX. yüzyıllar arasında su olmayan Binbirdirek Sarnıcı yanında Nuruosmaniye Sarnıcı, Sultanselim'de Sakızağacı Sarnıcı, İpekbodrumu Sarnıcı, Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı ile Kızlar Hamamı yanındaki sarnıç da atölye halinde kullanılmıştır. Binbirdirek Sarnıcı'nın yakınındaki Pulkheria Sarnıcı'ndan XX. yüzyılın başına kadar dökümhâne olarak yararlanılmış, Fâtih Camii yakınındaki sarnıcın içine 200 adet saraç dükkânı yapılmıştır. Binbirdirek Sarnıcı 2002 yılından beri müze, kültür etkinliklerinin gerçekleştirildiği bir mekân ve lokanta şeklinde kullanılmaktadır. Şerefiye Sarnıcı 1991'de onarılıp 1992'de müze olarak ziyarete açılmıştır. Myra Leon Manastırı Sarnıcı 1993 yılında alışveriş merkezi yapılmıştır. Yerebatan Sarnıcı 1985-1987 yılları arasında restore edilmiş olup 1988'den beri müze olarak kullanılmaktadır.

Açık sarnıçların Türk döneminde değişik maksatlarla kullanıldığı bilinir. Sultanselim'deki Çukurbostan (Aspar Sarnıcı) adından anlaşıldığı gibi ekili alan olmuş, zamanla içinde küçük bir mahalle oluşmuş, yakın bir zamanda semt pazarı olarak kullanılmıştır. Yine yakın zamana kadar bostan olarak kullanılan Fildamı Sarnıcı şimdi kültür merkezidir. Aetios Sarnıcı da önce bostan olarak değerlendirilmiş olup 1962'den beri stadyum (Vefa-Karagümrük Stadi) olarak kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

P. Gyllius, *İstanbul'un Tarihi Eserleri* (trc. Erendiz Özbayoglu), İstanbul 1997, s. 22, 95, 118, 172, 190; Ali Saim Ülgen – Halim Baki Kunter, *Fatih Camii ve Bizans Sarnıcı*, İstanbul 1939; R. Janin, *Constantinople byzantine*, Paris 1950, s.

198-205; Özkan Ertuğrul, *İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi* (doktora tezi, 1989), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Hülya Tezcan, *Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi*, İstanbul 1989, s. 187-240, rs. 237-346, lv. 7-16; Nedret Bayraktar, "İstanbul'un Bizans Sarnıçları Hakkında Bir Osmanlı Arşiv Belgesi", *Semavi Eyice Armağanı: İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 109-119; a.mlf., "Bizans Sarnıçlarının Türk Devrindeki Durumları Hakkında", *TTOK Belleteni*, sy. 358 (1990), s. 34-37; Burhan Oğuz, *Bizans'tan Günümüze İstanbul Suları*, İstanbul 1998, s. 14-28; Aziz Ogan, "İstanbul'un Kadim Bodrum ve Sarnıçlarından Birçoğunun Göreceği Hizmetler", *YT, IX/86* (1940), s. 69-72; Nezihi Fıratlı-Erdem Yücel, "Some Unknown Byzantine Cistern of Istanbul", *TTOK Belleteni*, sy. 120 (1952), s. 23-26; Nezihi Fıratlı, "Boğaziçi'nde Bir Bizans Sarnıcı", a.e., sy. 144 (1954), s. 11-13; Erdem Yücel, "İstanbul'da Bizans Sarnıçları", *Arkeoloji*, XXXVI/325, İstanbul 1967, s. 16-20; XXXVI/326 (1967), s. 62-66; Ergon Ataçeri, "İstanbul'da Yeni Bulunan Birkaç Bizans Su Sarnıcı", *Ayasofya Müzesi Yıllığı*, sy. 6, İstanbul 1965, s. 69-74; Tülay Ergil, "Fildamı Bakırköy'deki Açık Bizans Sarnıcı", *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/2, Ankara 1968, s. 91-99; a.mlf. – Gülay Tığrel, "Atpazarı Sarnıcı", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, sy. 6-7, İstanbul 1979, s. 28-32; Ülkü Altınoluk, "Binbirdirek Sarnıcı ve Buraya Önerilebilecek Çağdaş Bir İşlev", *TT, V/29* (1986), s. 9-11; Nezihi Başgelen, "İstanbul Sarnıçları ve Yeni Uygulamalar", *TÜRSAB Turizm Dergisi*, sy. 63, İstanbul 1987, s. 19-22; Semavi Eyice, "İstanbul'un Bizans Su Tesisleri", *STAD, II/5* (1989), s. 3-14; a.mlf., "Sarnıçlar", *DBİst.A*, VI, 469-472.

ENİS KARAKAYA

SARRAFLIK

Sözlükte "altını gümüş karşılığında satmak" anlamındaki *sarf* kökünden türeyen *sarrâf* bu işi yapan kimseyi ifade eder. Sarraf karşılığında *sayraf*, *sayrafi* ve *nak-kâd* gibi kelimeler de kullanılmaktadır. Önceleri Irak bölgesinde sarraflara Himyerî dilinden alınma *şas-kale* adı veriliyordu.

Paranın icadından önce insanlar altın ve gümüşü külçe halinde kullanırlardı. Altın

Thomas Allom tarafından XIX. yüzyılın ilk yarısında yapılan ve Binbirdirek Sarnıcı içinde çalışan ipek işçilerini gösteren gravür (R. Walsh, *Constantinople and the Scenery of Asia Minor*, London 1839, I, lv. 6)

